

УДК 159.9.37

БОЧЕЛЮК В. В.

Класичний приватний університет (м. Запоріжжя)

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ ПСИХОЛОГІВ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

У статті окреслено особливості попередження віктимної поведінки підлітків. Визначено умови організації роботи психологів з попередження віктимної поведінки у підлітковому віці.

Ключові слова: акцентуація, віктимність, віктимна поведінка, міжособистісні відносини, підліток, попередження

Проблемою віктимної поведінки особистості займалися такі зарубіжні психологи: А. Бандура, Г. Гентинг, Б. Мендельсон, К. Миядзава, З. Фройд, Е. Фромм та ін. Тема віктимності і віктимної поведінки знаходиться у полі зору науковців-практиків, таких як: Ф. Аллон, А. Басс, Л. Бендер, Х. Дельгадо, Д. Уїлсон. Існує велика кількість теоретичних концепцій, що пояснюють ці феномени. Проводяться численні експериментальні дослідження, при цьому багато психотерапевтичних шкіл, стикаючись з проблемою віктимної поведінки, намагаються розробляти техніки її попередження.

З огляду західних концепцій можна виділити три найбільш визначних: перша містить теорії, у яких віктимність трактується як природжена, інстинктивна властивість індивіда – «психоаналітичні» теорії. Друга теорія описує віктимність як поведінкову реакцію на фрустрацію. Третю, біхевіористичну теорію, складають концепції, що розглядають віктимність як характеристику поведінки, що формується у результаті навчання.

Загальні питання віктимності розглянуто у працях російських учених: В. П. Коновалова, В. І. Полубинського, Д. В. Рівмана, В. Я. Рибальської, А. Л. Ситковського, В. С. Устінова.

Слід зазначити, що сама по собі тема підліткової віктимності довгий час була закрыта і тому не отримала належної розробки у вітчизняній психології. Але навіть у тих випадках, коли обговорювалися проблеми підліткової віктимності, їй однозначно приписувалося деструктивне забарвлення. Це пов'язано з тим, що соціально небезпечні наслідки віктимної поведінки наповнювали цей термін лише негативним значенням і привели до заперечення соціально схвалюваної віктимності.

По-перше, віктимність є невід'ємною динамічною характеристикою адаптивності особистості. По-друге, у соціальному плані особистість повинна мати певний ступінь віктимності. У нормі

вона може виявлятися у якості прийняття норм і правил соціальної поведінки. У протилежному випадку це приводить до пригніченої, конформної та пасивної поведінки особливо у підлітковому віці.

Зазначимо, що наукові дослідження проблематики підліткової віктимності здійснювалися у різних напрямках: виявлення причин, визначення симптоматики, опис різних форм віктимної поведінки, розробка методів та шляхів її попередження та корекції.

У вітчизняній психології проблему віктимності та віктимної поведінки вивчали: С. А. Белічева, В. В. Ковальов, І. В. Козубовська, Т. Є. Колесіна та ін.

Проте надзвичайно мало досліджень, де йдеться про особливості віктимної поведінки підлітків, попри очевидну значущість цього питання, оскільки саме ця соціально-вікова група являє собою майбутнє нашого суспільства. Підлітки через несформованість власної системи ціннісних орієнтацій, схильність удаватися до крайнощів найбільше піддаються зовнішнім впливам, що відіграють значну роль у детермінації віктимної поведінки.

Зазначимо, що особливої уваги потребує пошук шляхів попередження та корекції віктимної поведінки учнів підліткового віку у процесі навчальної діяльності.

Актуальність, важливе практичне значення і недостатня розробленість у теоретико-психологічному плані проблеми віктимної поведінки підлітків та можливостей її попередження і корекції у діяльності психологів обумовили мету нашої роботи. Саме цій **актуальній** проблемі призначена наша стаття.

Мета статті – вивчити особливості роботи психологів з попередження і корекції віктимної поведінки підлітків.

Теоретико-методологічну основу нашого дослідження склали принципи детермінізму, єднос-

ті свідомості і діяльності, взаємозалежності зовнішніх та внутрішніх чинників становлення особистості (Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв); концептуальні положення про детермінанти і механізми девіантної поведінки особистості (Ю. Ковалевська, Н. Максимова, В. Оржеховська); вітчизняні концепції деструктивної поведінки (О. Бовт, С. Шебанова), девіантної поведінки (Ф. Патакі), патохарактерологічної поведінки (Б. Братусь, В. М'ясищев, В. Худік) та зарубіжні концепції «агресивного потягу» (З. Фройд, К. Лоренц, В. Макдауголл); наслідка фрустрації (Дж. Доллард, Н. Міллер); поведінки, обумовленої особливостями емоційного сприйняття і когнітивної інтерпретації (А. Бандура, Л. Берковіц, Р. Берон, Д. Шапіро).

Л. С. Виготський наголошував, що основна особливість підліткового віку полягає у неузгодженості процесів статевого дозрівання, загально органічного розвитку та соціального формування. Нині ця суперечність, зумовлена випередженням статевого визрівання, має особливо гострий характер [1].

Основний зміст та специфіку всіх сторін розвитку (фізичного, розумового, морального, соціального) у підлітковому віці визначає процес спілкування з однолітками і дорослими. У всіх напрямках відбувається становлення якісних новоутворень унаслідок перебудови організму, трансформації взаємин з дорослими та однолітками, освоєння нових способів соціальної взаємодії, змісту морально-етичних норм, розвитку самосвідомості, інтересів, пізнавальної та навчальної діяльності.

Серед умов сучасного життя, як зазначено вітчизняним психологом М. М. Забродським, «вирізняються такі, що сприяють становленню дорослості підлітків (акселерація фізичного та статевого дозрівання, інтенсивне спілкування з однолітками, більш рання самостійність через зайнятість батьків, величезний потік різноманітної за змістом інформації тощо), і такі, що гальмують цей процес (зайнятість тільки учінням за відсутності інших серйозних обов'язків, прагнення багатьох батьків надмірно опікуватися дітьми тощо)» [3, с. 58].

Соціальна активність підлітків спрямована насамперед на прийняття та засвоєння норм, цінностей і способів поведінки, характерних для певного оточення.

Ми підійшли безпосередньо до розгляду акцентуації характеру, що обумовлює такі форми поведінки учнів старшого шкільного віку, які необхідно знати батькам, педагогам та іншим

фахівцям, щоб правильно будувати свою поведінку під час спілкування з ними.

Акцентуація характеру, за А. Личко і К. Леонгардом, – це «надмірне посилення окремих рис характеру, з якого спостерігаються відхилення у психології та поведінці людини, які не виходять за межі норми, проте близькі до патології» [4].

Акцентуація характеру, за Є. Д. Єнікєєвою, – це не різко виражені відхилення характеру, що не досягають рівня патології і у звичайних умовах ще не приводять до порушення адаптації. Це – не хвороба, а один з варіантів норми, який розуміється як індивідуальні відмінності характеру кожної людини. Як зазначалося автором, «акцентуація – це посилення, загострення певних властивостей особистості або інших психічних властивостей» [2, с. 67].

Концепція про акцентуованих особистостей розроблена Д. Леонгардом. Він виділив окремі (акцентуовані) риси особистості, які самі по собі не є патологічними, проте за певних умов можуть розвинути у позитивному чи негативному напрямі. Це – найточніший термін, який, підкреслює, що йдеться про крайні варіанти норми, а не про зачатки патології і ця крайність позначається у посиленні, акцентуації окремих властивостей характеру.

Психологами доведено, що тимчасові (перехідні) порушення адаптації акцентуованої особистості можливі у підлітковому віці через біологічну перебудову організму, а також під впливом психічних травм і психотравмуючих ситуацій які пред'являють підвищені вимоги до «місця найменшого спротиву» у характері певної людини.

При акцентуації характеру, як відзначає А. Є. Личко, людина усвідомлює свої недоліки і прагне уникати ситуацій, які її зачіпають. Депресія, невроз у акцентуованої особистості може розвинути або при важкій психологічній травмі, або при тривалій психотравмуючій ситуації. При цьому людина з акцентуацією характеру реагує як психічно здорова, її емоційні і поведінкові реакції адекватні, тобто відповідають силі негативної дії – у відповідь на важку психотравмуючу ситуацію можуть бути глибокі емоційні переживання, а при незначній психотравмуючій дії людина реагує менш гостро [4].

У розкритті акцентуації характеру неодмінно потрібно поговорити про типологію. У різний час типологію розглядали вчені: Д. Леонгард, А. Личко, Е. Фромм. Вони також пов'язують делінквентність і віктимну поведінку з акцентуацією характеру.

Таким чином, проведений аналіз джерельної бази дає можливість констатувати, що на сьогодні достатньою мірою обґрунтовано особливості і прояви віктимної поведінки підлітків, окреслено шляхи ефективної психокорекційної роботи.

Дослідження особливостей роботи психолога з попередження та корекції віктимної поведінки учнів підліткового віку проходило у декілька етапів: підготовчий, формувальний та результативний.

На підготовчому етапі дослідно-експериментальної роботи нами було розроблено заходи залучення підлітків до профілактики віктимізації особистості у загальноосвітньому закладі і визначено особливості проявів віктимності.

На формувальному етапі експерименту було проведено соціально-психологічний тренінг з підлітками.

Зазначимо, що з метою попередження та корекції віктимної поведінки учнів підліткового віку у ході експерименту використано різні практичні форми і методи корекції.

На результативному етапі експерименту з метою перевірки ефективності діяльності психолога здійснено аналіз й узагальнення її результатів.

Гіпотеза дослідження полягала у тому, що врахування акцентуацій характеру підлітків, а також типи міжособистісних відносин у підлітковому колективі, які провокують вияви віктимності у поведінці учнів підліткового віку, є важливими умовами попередження віктимної поведінки.

Для дослідження особливостей віктимної поведінки учнів підліткового віку необхідно визначити способи вивчення її проявів і виявити ті особливості емоційно-вольової і ціннісно-нормативної сфери особистості учня, які при критичних обставинах можуть сприяти виникненню у нього віктимних форм поведінки.

У зв'язку з цим для збору й аналізу фактичного матеріалу на підготовчому етапі експерименту застосовувалися різні методики і методи, комплексне дослідження яких і забезпечує надійність і достовірність отриманих даних.

При проведенні дослідження використовувалися такі методи і методики:

- 1) опитувальник Басса-Дарки;
- 2) хенд-тест;
- 3) опитувальник ПДО А. Личко;
- 4) тест Т. Лірі.

Для визначення форм агресивності і ворожих реакцій використано опитувальник Басса-Дарки, оскільки цей опитувальник є одним з методів вивчення агресивності.

Нами також використано хенд-тест (тест руки), який дозволяє визначити наявність агресивних настанов, які самі по собі не свідчать про віктимність підлітка, проте обумовлюють її прояви. Такий висновок може бути зроблено лише на основі оцінки питомої ваги і місця цих настанов у загальній системі диспозицій [6].

Психохарактерологічний діагностичний опитувальник (або скорочено ПДО), склав й апробував А. Личко.

Для вивчення особливостей міжособистісних відносин підлітків у групі однолітків ми використовували методику Т. Лірі. За допомогою цієї методики виявляється переважаючий тип відносин до оточуючих. Зазначимо, що при дослідженні міжособистісних взаємостосунків найбільш часто виділяються два чинники: домінування-підкорення і дружелюбність-агресивність. Саме ці чинники визначають загальне враження про людину в процесі міжособистісного сприйняття.

Відзначимо, що експериментальна робота проводилася у груповій формі. Учням старшого шкільного віку була висловлена тема і мета дослідження, надано опис й усну інструкцію. Всі учасники експерименту виявили бажання брати участь в експерименті. В інструкції підкреслені такі моменти: кожний заповнює свій лист самотійно, не радячись з сусідом і не роздумуючи вголос.

Учасники експерименту мали достатньо часу для обдумування відповідей. У кімнаті під час експерименту не були присутні сторонні. Учням було дано гарантовано конфіденційність результатів.

В дослідженні виявлення особливостей віктимної поведінки брало участь 70 підлітків.

Аналіз результатів дослідження у групі випробовуваних за методикою Басса-Дарки показав, що з 70 досліджуваних 61,25% підлітків проявляють негативізм; у 62,40% учнів виражена фізична агресія; 62,30% підлітків проявляють вербальну агресію; 61,25% підлітків продемонстрували роздратування; 59,80% учнів відчувають провину; у 56,20% виявлена непряма агресія; у 54,60% визначено підозрілість; у 52,25% вважають себе образженими.

Це дає підставу говорити про те, що у 61,25% учнів, як хлопчиків, так і дівчаток, переважає негативізм. Ця опозиційна форма визначення направлена звичайно проти авторитету або керівництва, ця форма поведінки може виявлятися у формі як пасивного опору так і активної боротьби проти встановлених у соціальному середовищі звичаїв і законів.

У 62,40% досліджуваних переважає фізична агресія у поведінкових реакціях. Такі учні підліткового віку використовують фізичну силу проти іншої особи.

Вербальна форма агресії виявлена у 62,30% випробовуваних. Вираз негативних відчуттів у підлітка проходить: як через крик, сварки, так і через зміст мовних відповідей, таких як загроза, прокляття, лайка. 61,26%, що вчать, відчувають роздратування у різних ситуаціях, тобто ці підлітки готові при щонайменшому збудженні до прояву запальності, грубості. 59,80% випробовуваних переживають почуття провини.

Непряму агресію проявляють 56,20% випробовуваних, тобто підлітки такого типу реагування направляють свою агресію на сторонню особу – злобні плітки, жарти, так і агресію, яка ні на кого не спрямована. Це такі прояви, як вибух люті, що виявляється у криках, тупанні ногами, битті кулаками по столу. У 54,30% підлітків встановлено таку рису, як підозріливість. Такі учні проявляють недовіру й обережність відносно людей, якщо заснован на переконанні про те, що оточуючі хочуть заподіяти їм шкоду.

За наслідками дослідження у 52,25% підлітків є образа. Такі учні відчувають заздрість і ненависть, обумовлені відчуттям гіркоти, гніву на весь світ за справжні чи уявні страждання.

Необхідно відзначити, що ми визначили індекс агресивності для кожного підлітка індивідуально. Він складався з суми показників непрямої, вербальної, фізичної агресії і схильності до підозри.

На підставі отриманих даних за опитувальником Басса і Дарки, можна зробити висновок про те, що агресивні реакції і ворожість у поведінці учнів підліткового віку властиві 50,00% випробовуваних.

Потім за допомогою хенд-тесту ми визначили наявність агресивних настанов, тобто, про перевагу настанов або на кооперацію, або на конфронтацію, а звідси про зміст і вплив змістовних мотивів і ступінь агресивності.

Проаналізувавши отриману інформацію, ми виявили, що 62,3% випробовуваних мають високий індекс агресивності, яка виражена у вербальній агресії у вигляді криків, сварок і спечань.

Таким чином, показник агресивних і ворожих тенденцій за опитувальником Басса-Дарки спадає у випробовуваних з показниками за методикою хенд-тесту.

Далі у ході нашого дослідження за допомогою методики Т. Лірі, ми з'ясували, що в цілому по

вибірці підлітків представлені 8 типів поведінки, з яких переважаючими типами є: авторитарний – 14 осіб, що складає 20,00% вибірки; егоїстичний тип – 11 осіб, що складає 15,70%; агресивний тип – 14 (20,00%) осіб; залежний тип – 5 осіб, або 7,00%; підозріливий тип – 9 осіб, тобто 12,00%.

Таким чином, яскраво виражені типи поведінки складають 75,70% із загальної кількості підлітків. Інші – 24,90% (а це 17 осіб) – розподілилися по типах відносин таким чином: альтруїстський – 2 особи, що складає з загальної кількості випробовуваних 2,8%; доброзичливий – 3 особи, тобто 4,30%; підпорядкований – 7 осіб з групи випробовуваних, що складає 10,00%.

Зазначимо, що п'ять старшокласників, що залишилися з загального числа вибірки, мають змішаний тип відношення до оточуючих, тобто поєднання 2 типів, а саме: доброзичливий + альтруїстський – 1 учень; доброзичливий + підпорядкований – 1 учень; підозрілий + агресивний – 2 учня; підозріливий + егоїстичний – 1 учень.

Таким чином, у представників змішаного типу поведінки відсутній переважаючий стиль поведінки у міжособистісній взаємодії. Типи міжособистісної взаємодії нами узагальнено у табл. 1.

Таблиця 1
Типи міжособистісної взаємодії учнів підліткового віку

Тип взаємодії	Бали	
	Помірна (5-8)	Висока (9-12)
1) Авторитарний	9	5
2) Егоїстичний	7	4
3) Агресивний	6	8
4) Підозріливий	3	6
5) Підпорядкований	2	5
6) Залежний	2	3
7) Доброзичливий	1	2
8) Альтруїстичний	1	1
9) Змішаний	1	2
Разом: 70 осіб	34 особи	36 осіб

За наслідками проведеної методики, з 70 випробовуваних 34 мають помірну оцінку (від 5 до 8 балів), що вказує на відповідну поведінку при тому чи іншому типі міжособистісної взаємодії; 36 випробовуваних мали високі оцінки (від 9 до 12 балів), що вказує на прояв екстремальних учинків у кожному конкретному типі міжособистісних відносин.

Відзначимо, що щодо виявлення й аналізу переважаючих типів агресивної поведінки учнів підліткового віку встановлено, що у цій вибірці переважає негативізм, фізична і вербальна агресія, а також така риса, як дратівливість.

Для виявлення типу акцентуації характеру підлітків, використано тест ПДО А. Личко.

У результаті виявлено 17 підлітків з різними типами акцентуацій характеру, що відображено табл. 2.

Т а б л и ц я 2
Розподіл підлітків за типом акцентуації

№	Тип акцентуації	Кількість	%
1	Гіпертимний	3	17,65
2	Лабільний	2	11,76
3	Психастенічний	1	5,88
4	Епілептоїдний	2	11,76
5	Конформний	2	11,76
6	Циклоїдний	1	5,88
7	Нестійкий	1	5,88
8	Істероїдний	2	11,76
9	Сензитивний	1	5,88
10	Шизоїдний	1	5,88
11	Астеноневротичний	1	5,88

Таким чином, у групі випробовуваних кількість підлітків з яскраво вираженою акцентуацією виявлено такій відповідності:

1) Троє підлітків (вони склали 17,65% від всіх акцентуантів) – це гіпертими;

2) По двоє (11,76%) підлітків – це лабільні, епілептоїдні, конформні й істероїдні акцентуанти; серед решти підлітків відзначено по одному з виявлених типів, що склало по 5,88% від числа всіх акцентуантів.

Отже, виявлені переважаючі типи акцентуації характеру, такі як: гіпертимний, циклоїдний, лабільний конформний, істероїдний й епілептоїдний типи.

Таким чином, у цій вибірці 20,00% підліткам властивий постійно підвищений настрій, енергійність, оптимізм, ініціативність, балакучість, причому їх настрої не залежить від того, що відбувається навколо. Також їм властива неорганізованість, фамільярність, готовність на нестримний ризик, грубість, схильність до аномальних вчинків, їм притаманний авторитарний стиль міжособистісних відносин.

У 17,10% підлітків помічається зміна двох протилежних станів, періодично піднесений настрій змінюється фазами емоційного спаду. Ці учні непослідовні, невірні, у них виявляються спалахи дратівливості надмірної образливості і прискіпливості до оточуючих. На репліки і зауваження відповідають з незадоволеністю і грубістю, хоча у глибині душі сильно переживають ці раптові для них зміни. Цим підліткам характерний агресивний і підозріливий стиль міжособистісних відносин.

Зазначимо, що 7,10% випробовуваним властива крайня мінливість настрою, який змінюється дуже часто і надмірно різко. Часто виявляються дратівливість, запальність, забіякуватість й ослаблений самоконтроль, схильність до конфліктів. Під час простої розмови можуть спалахнути, сказати щось зухвале, образливе, їм підходить залежний стиль міжособистісних відносин.

Високий ступінь спрямованості спостерігається лише у 8,60% випробовуваних. Такі підлітки підпорядковують своє життя досягненню певної мети, при цьому вони здатні повністю нехтувати інтересами оточуючих їх людей. Вони енергійні, незалежні, самостійні й водночас дратівливі, гнівливі, у таких підлітків відсутня душевність у відносинах з людьми, вони авторитарні, їм притаманний агресивний стиль міжособистісних відносин.

У 8,60% випробовуваних виявляється прагнення підтримувати вже встановлений порядок, їм характерний високий рівень енергійності, агресивності; підлітки в екстремальних ситуаціях стають хоробрими і навіть нерозсудливими, а у буденному житті у них виявляється гнівлива, вибухова прискіпливість. У них бувають періоди злобно-тужливого настрою з пошуком об'єкту, на якому можна зірвати зло; такі діти злопам'ятні і мстиві, їм також характерний агресивний стиль міжособистісних відносин.

Повну непостійність проявів можна відзначити у 5,70% випробовуваних. Ці підлітки залежать від будь-якої людини, яка у цю хвилину виявиться поряд з ними. Вони – товариські, відкриті, послужливі, доброзичливі. Також їх характеризує боязкість, безвідповідальність і лицемірство. Таким старшокласникам характерний підпорядкований і залежний стиль міжособистісних відносин.

Конформному типу акцентуації відповідає 6,00% вибірки. Для них властива постійна і надмірна пристосованість до свого безпосереднього оточення, спостерігається майже повна залежність від малої групи, у яку він входить у цей момент. Такі підлітки несамостійні, безвольні, у них майже повністю відсутня критичність, як відносно себе, так і свого найближчого оточення, що стати послужити причиною аморальної поведінки і вчинків. Їм характерний залежний стиль міжособистісних відносин.

Прагнення бути у центрі уваги проявляють 15,70 % випробовуваних, причому іноді за всяку ціну. Такі підлітки проявляють безмежний егоїзм, ненаситне жадання постійної уваги до себе.

Також відмічаються : необдуманий ризик, урахування тільки власних бажань, образливість, коли зачіпають їх особу. Їм характерний егоїстичний тип міжособистісних відносин.

Невпевненість і тривожна недовірливість, побоювання за своє майбутнє і майбутнє своїх близьких також відзначено у 5,70 % випробовуваних. Вони проявляють нерішучість, безініціативність.

Залежний тип міжособистісних відносин. Підвищена чутливість, уразливість, почуття власної неповноцінності переживають 5,70 % вибірки. Такі підлітки боязкі і сором'язливі. У собі вони бачать безліч недоліків, особливо у морально-етичній і вольовій сферах. Підозріливий тип міжособистісних відносин.

Таким чином, аналізуючи результати діагностичних методик, ми отримали такі результати: з 70 підлітків 20 (28,56%) мають високі показники за індексом агресивності. Зіставляючи отримані результати по двох показниках (акцентуації й агресії) можна сказати, що: циклоїдному типу акцентуації характеру відповідають 17,10 % випробовуваних з високими показниками агресивності; епілептоїдному типу відповідає 8,60% вибірки з високим показником агресивності.

Отже, висунута нами гіпотеза, яка полягала у тому, що врахування акцентуацій характеру підлітків, а також типи міжособистісних відносин у підлітковому колективі, які провокують прояви віктимності у поведінці учнів підліткового віку, є важливими умовами попередження віктимної поведінки, знайшла своє підтвердження.

У результаті теоретичного аналізу літератури і проведення експериментальної роботи з вивчення віктимної поведінки учнів підліткового віку можна відзначити, що: більшість дослідників указує на провідну роль системи міжособистісних відносин у попередженні віктимної поведінки; у підлітковому віці міжособистісні відносини стають більш інтенсивними, диференційованими, особливо значущими стають відносини з однолітками, з референтною групою; опосередковані спільною діяльністю міжособистісні відносини мають рівневу організацію, що включає функціонально-рольові, емоційно-

оцінні й особистісно-значеннєві відносини між однолітками.

У ході проведеної дослідницької роботи ми вирішили такі завдання: вивчили особливості міжособистісних відносин підлітків у групі однолітків; виявил кілька переважних типів міжособистісних відносин, а саме: переважають тенденції авторитарного, агресивного типів міжособистісних відносин, що обумовлює поведінку учнів підліткового віку; простежили залежність віктимності підлітків від особливостей їх міжособистісних відносин у групі однолітків.

Таким чином, можливо дійти **висновку** про те, що прагнення підлітка до самостійності, до визнання його соціальної ролі, зустрічаючи протидію дорослих, веде до появи зони відчуження, психологічного бар'єру, переборюючи який багато підлітків використовують віктимні форми поведінки.

Аналіз проблем віктимності, як певного особистісного відношення й особливостей її прояву, показав наявність принципово різних теоретичних підходів, що серйозно перешкоджає розумінню реальних психологічних причин віктимної поведінки підлітків і виробленню діючих засобів її запобігання і корекції.

Проведене дослідження також дає матеріал для **подальшого**, більш глибокого вивчення віктимності і віктимної поведінки у підлітковому віці за умови додаткового вивчення індивідуально-вікових та гендерних особливостей підлітків.

Список використаних джерел

1. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. — М. : Педагогика. — Пресе, 1996. — 536 с.
2. Еникеева Э. Д. Популярныe основы психиатрии / Э. Д. Еникеева. — Д. : Сталкер, 1997. — 432 с.
3. Заброцкий М. М. Вікова психологія / М. М. Заброцкий. — К. : ОЛМА-ПРЕСС, 1998. — С. 45—57.
4. Личко А. Е. Подростковая психиатрия (Руководство для врачей) / А. Е. Личко. — Л. : Медицина, 1979. — 336 с.
5. Психодіагностика і корекція. Навчально-методичний посібник з практичної психології / За ред. О. М. Олейника. — Миколаїв: ПП «Принт-Експрес», 2010. — 218 с.
6. Тест Розенцвейга. Методика рисуночної фрустрації (модифікація Н. В. Тарабриной) / Диагностика емоційно-нравственного развития / Ред. и сост. И. Б. Дерманова. — СПб. : Речь, 2002. — С. 150—172.

БОЧЕЛЮК В. В.

ОСОБЕННОСТИ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ВИКТИМНОГО ПОВЕДЕНИЯ УЧАЩИХСЯ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА В РАБОТЕ ПСИХОЛОГОВ

В статье описаны особенности предупреждения виктимного поведения подростков. Определены условия организации работы психологов по предупреждению виктимного поведения в подростковом возрасте.

Ключевые слова: акцентуация, виктимность, виктимное поведение, межличностные отношения, подросток, предупреждение.

BOCHELYUK V. V.

FEATURES WARNING VICTIM BEHAVIOR ADOLESCENT STUDENTS IN THE WORK OF PSYCHOLOGISTS

The article is devoted to the study of features which prevent victim behavior of teens. The conditions for the organization of psychologists to prevent adolescent victim behavior are determined.

Keywords: accentuation, victim, victim behavior, interpersonal relationships, adolescent prevention

Стаття надійшла до редколегії 02. 09. 2013 року.

УДК 159.923

БОЧЕЛЮК В. Й.

Класичний приватний університет (м. Запоріжжя)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ МОТИВАЦІЄЮ ПЕРСОНАЛУ У СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ

У статті висвітлено соціально-психологічні основи управління мотивацією персоналу в соціальній сфері. Особлива увага приділяється результатам нашого дослідження які вказують на те, що мотиваційна сфера працівників соціальної сфери дуже специфічна і недостатньо вивчена.

Ключові слова: соціально-психологічні основи, управління, мотивація персоналу, соціальна сфера.

У період доринкової реформації економіки дослідження з трудової мотивації були досить поширені й орієнтувалися на вивчення мотиваційного комплексу в умовах планового соціалістичного господарювання. Ця проблема розглядалася в роботах відомих вітчизняних психологів і соціологів: О. А. Дикарьова, М. М. Мирського, Р. В. Ривкіна, М. О. Нугаєва, В. Г. Подмаркова, В. О. Ядова та ін. У закордонних дослідженнях ця проблема розглядалася у рамках психології праці й індустріальної соціології: А. Маслоу, Д. Мак Клеелландом, Ф. Герцбергом, В. Врумом, Э. Вруммом, Л. Портером, Д. Макгрегором та ін. Запропоновані ними теоретичні моделі і рекомендації з мотивації співробітників орієнтовані, у першу чергу, на комерційні корпорації і фірми, що діють в іншому соціокультурному середовищі. Останнім часом проблемам мотивації були присвячені роботи: Д. Е. Попова, О. І. Леонова, М. О. Волгіна, В. П. Пугачова, О. І. Кочеткової, В. Л. Сидніної, Л. Е. Душацького, В. П. Кокорева й інших.

Накопичені теоретико-методологічні і прикладні розробки з проблеми мотивації професійної діяльності являють собою основу для вивчення мотиваційної сфери працівників організацій соціальної інфраструктури. Саме цій **актуальній** проблемі присвячується наша стаття.

Узагальнюючи існуючі на сьогоднішній день дослідження названих авторів слід зазначити, що мотиваційна сфера персоналу є складною, динамічною системою, що формується під дією цілого ряду чинників: національної культури, трудових традицій, суспільної думки, інститутів соціалізації, типу керівництва, організаційної культури, змісту роботи та ін. У силу своєї склад-

ності, багаторівнева структура мотиваційної сфери нерозривно пов'язана з загальним станом суспільства, безпосередньо відображаючи ситуацію в економіці, соціальній політиці і культурі, активно впливає на соціальні процеси. Саме мотивація персоналу є ключовим чинником ефективності професійної діяльності.

Результати пілотажного дослідження підтвердили попередні висновки, зроблені після проведеного аналізу теоретичних джерел про те, що мотиваційна сфера працівників соціальної сфери дуже специфічна і недостатньо вивчена. Необхідно адаптувати методи керування мотивацією персоналу з огляду на те, що:

- організації соціальної інфраструктури фінансуються з бюджетів різних рівнів і методи керування мотивацією, розроблені для комерційних організацій, в основному неприйнятні;
- дозволені методи мотивації персоналу залишаються у наш час стандартизованими і непорушними, будь-яке відхилення від цих правил вважається порушенням існуючих державних нормативно-законодавчих і локальних актів;
- існуюча система оплати праці і кваліфікаційних доплат зберегли тенденцію зрівняльності і не залежать від реального внеску окремих працівників у діяльність організації, а доплати сприймаються як механічна надбавка до основної заробітної плати;
- мотиваційні моделі, що діють у соціальній сфері донедавна цілком виключали можливість персоналу вдосконалюватися в області спеціалізованої кар'єри й об'єднання посад;
- існуючі системи атестації й оцінки діяльності персоналу недосконалі, приблизні, а най-